

Najfiniji čaj u
Masarykovoju 6, Zagreb

booksa.hr

[O portalu](#)

[ENG](#)

[INFO](#) | [KRITIKE](#) | [AKTUALNO](#) | [KOLUMNE](#) | [ZADAĆNICE](#)

[POČETNA](#) > [Kolumne](#) > [Umjetnost kritike](#) > [Kako biti čovjek u vremenima bijesa?](#)

Ponedjeljak 23.05.2016.

[Andrea Zlatar Violić](#)

Kako biti čovjek u vremenima bijesa?

[naslov knjige](#) Doba mjedi [autor](#) Slobodan Šnajder
[izdavač](#) TIM press [godina izdanja](#) 2015.

Foto: Karl-Gustav Lerche / Bundesarchiv (1940.)

Od čitanja romana ***Doba mjedi*** i početka pisanja ovoga teksta prošlo je gotovo pet mjeseci, za vrijeme kojih je objavljeno nekoliko razgovora s autorom **Slobodanom Šnajderom** u povodu njegovih gostovanja u regiji, te kritika Teofila Pančića u *Vremenu*. Svaki od tih tekstova utjecao je i na ovaj u nastajanju, postavljajući nova pitanja i dajući odgovore u autorovo ime.

Od završetka čitanja znala sam da ću se baviti odnosom osobnog i kolektivnog, sjećanja i zaborava, mrtvog i

nerodenog. Prvotni doživljaj knjige nije se promijenio: *Doba mjedi* je jaka knjiga koja zahtijeva koncentriranog čitatelja, spremnog da zastane nad pripovjednim rečenicama koje su zapravo filozofske misli, autorske sentence, senzibilnog čitatelja koji će prepoznati poetska mjesta i koji pristaje na nemogućnost jednostavnog i jednosmjernog tumačenja. Ukratko, *Doba mjedi* je ozbiljna, čvrsta i vrlo osjetljiva knjiga.

Također, znala sam da neću pisati o autobiografskom kao presudnom okviru za razumijevanje, ali da će me faktografija zbivanja navoditi ponekad i na historiografske provjere, posebno kad je riječ o središnjem dijelu romana koji se odnosi na ratna zbivanja u Poljskoj. Nije dovoljno reći da se radi o mješavini autobiografskog i fikcionalnog, na što su navodila novinarska pitanja. Ali sve do danas nisam znala da ću početi pisati od samoga naslova – od onoga što bi trebalo biti najočitije, poput direktne upute za čitanje.

Doba mjedi, veli još jedan iskušeni egzila, rimski pjesnik **Ovidije**, *bilo je* (u odnosu na srebrno) *bjesnije ćudi, na bojeve spremnije ljute, al ne još opake ćudi, kao kasnije željezno*. Šnajderu u cjelini opusa nisu strane unutarknjiževne reference; kad je riječ o prozi, na antičkoj mitološkoj građi razvija se i radnja prethodnog, ujedno prvog njegova romana *Morendo*. Taj roman kao da je izmaknuo pažnji kritike.

Je li ijedna knjiga danas spomenik *trajnji od mjedi*, sasvim je drugo pitanje. Nije ga besmisleno postaviti, ali ne u svjetlu antičkih izreka već jasne Šnajderove rečenice da roman "kuca na vrata današnjeg trenutka." (*Večernji list*, 9.11.2015.) Dakle, na vrata vremena egzistencijalnog straha, neizvjesnosti i produkcije općeg jada.

Šnajder je, po vlastitu priznanju, na romanu radio deset godina. Tu se, bez sumnje, skupilo ono faktično. Na stvarnosno upućuje i moto, citat poljskog književnika **Reymonta**: "Ništa nisam iz vjetra izvadio." Usprkos tome, ili upravo zbog toga, na Šnajderov se roman u potpunosti može primijeniti Brodskijeva misao da je, pokraćeno kazano, socijalna funkcija pisca *pisanje*.

Doba mjedi počinje pripoviješću koja je smještena u neodređeno mitsko doba, koje nije datirano i očigledno pripada pretpovijesnom vremenu. Legenda o šarenom svircu iz Hamelina i danas je u opticaju, te Hamelin specijalizira početak priče u njemačke zemlje. To pretpovijesno vrijeme obasiže u romanu svega nekoliko stranica, ali njegovo će se trajanje, kao sjevremeni prezent, provlačiti cijelim tekstom, poput nadvremenske kletve koja će uvijek zazivati prikazu stranca, možebit štakora, koji govori ljudskim glasom. Štakori će u snovima opsjedati junaka Georga Kempfa kada bude lutao prostorima Poljske koje je poharao nacistički stroj, lokacijama koje će kasnije postati stvarno zlo svijeta –

Auschwitz, a zatim i simbolika zla kao takvog, onog neljudskog, s onu stranu humanog.

Od početka je, dakle, u mjedenom dobu, od mitskog pa do suvremenosti, riječ o ratu, o žitu koje je poharano, o *vojniku koji ne sije, ali jede*. O oružju koje koristi mjed, željezo i sve što je pri ruci, tu su i legendarno i povijesno, i metaforički i stvarno: doba mjedi.

U povijesno vrijeme ulazimo 1769. godine i susrećemo prapraoca budućeg glavnog junaka, najstarijeg Georga Kempfa, koji, u doba jednog drugog rata, ali jednako doba nevolje i neimaštine, kreće na riječni put koji ga vodi u naše prostore. Skupni naziv je Transilvanija, daleki nepoznati prostor. Odluku o putu nije bilo lako donijeti i razmišljao je nad grobovima svojih predaka. Obiteljska prošlost nije mogla dati nikakav jasan odgovor, ali sama ta situacija – da se o vlastitoj budućnosti pitaš nad grobnim kamenima – jedna je od pripovjednih opsesija: prošlost je zajednička, zabrinutost i neizvjesnost također, a odgovori o budućnosti su osobni. Godine se računaju, piše Šnajder, ovisno o vjeri, pa na splavi za Transilvaniju svatko računa po nekom drugom kalendaru. Podjela bogova i njezine posljedice tu se tek naziru. A kršćani su svog boga uspjeli podijeliti na tri, napominje Šnajder.

Ta Transilvanija, kao ono Nepoznato ili ono Drugo, u nekom drugom trenutku mogla se zvati i Balkan. Prva

postaja na kojoj silazi Kempf je Slavonija. Kakva je ta Slavonija – šumovita, treba je iskrčiti, nedostaju žene. Šaljite Frauen - zaziva naš junak pa tako Beč šalje buduće snaše. U cjelini to je zemlja označena u jednom natpisu u Pečuhu, upućenom svima koji je obitavaju: *Prvima smrt, Drugima nužda, Trećima kruh*. Šnajder poznaje tu rimu: *Tod, Not, Brot*. Stoljetno nastanjivanje je u tim znakovima, a Kempfovi polako od Georga postaju Đure i Duke, (referira pripovjedač: kako se zvao moj otac). A Terezije, od kraljice **Marije Terezije** do volksdojčerice, postajale su Reze i Rezike.

Drugi vremenski skok pripovjedač čini ulazeći u 1919. godinu, što je već realna prošlost, bliska, naraštajno dodirljiva, unutar koje je moguć međugeneracijski prijenos. Od jednog do drugog, do trećeg Kempfa. Transilvanija koja se predstavila kao Slavonija, sada se konkretizira kao Vukovar, preciznije Nuštar. Vrijeme nakon Velikog rata, za koji se još nije znalo da će ubrzo postati Prvi svjetski rat, obilježeno je prividnim mirom, a gledano iz Slavonije ne baš praćenim procesom uspona **Hitlera** na vlast. Tako Kempfove zatičemo u 1938, godini kada je sljedeći rat bio izvjestan – o njemu su govorili svi osim političara koji su se zaklinjali na mir, primjećuje Šnajder.

Ukratko, nitko nije htio *vidjeti dalje od nosa*, a grobovi predaka su se uznemirili, zemlja podigla. Nacizam je u Slavoniju ušao s pjesmom, jedan drugi svirac donio je novu

smrt, ne više legenda iz Hermelina, nego stranac čiji je posao bio isti: novačenje. Povorke mladića išle su u drugom smjeru, kao Nijemci izvan Trećeg Reicha išli su nazad. I ne sa zadatkom da siju i žanju, nego da ratuju. Naš sveznajući pripovjedač o tome vremenu znade sve, zna njegovu ćud: *Čini se da je opasno biti Židov naprosto. Biti čovjek naprosto, to je već nemoguće.*

Šnajder tu jasno otvara svoje teme: pitanje kolektivnog mi, sada 'mi Nijemci', postavlja se u odnosu na osobno i pojedinačno, a zatim i čovjek kao univerzalno pitanje. Možda je moguće u tumačenju doći do teze da se univerzalno ljudsko može realizirati u pojedinačnom, ali u kolektivnom 'mi' to nije moguće. U rascjepu toga dvoga nalazi se mladi Kempf i pita *tko sam ja* kao novounovačeni vojnik Waffen SS trupa.

U trenutku kada upoznajemo nakratko i buduću Kempfovą suprugu Veru, pojavljuje se lik Nerođenog, pripovjedna figura koja cijelo *Doba mjedi* čini oćuđujućim tekstom. Osim što je grafićki odijeljen, u drugom fontu, boji i okviru od cjeline teksta, Nerođeni oblikuje posebni pripovjedni diskurs. Nije na prvi pogled lako odgovoriti tko je on, u kojem je odnosu prema pripovjedaću, iz čije pozicije i čijim glasom pripovijeda.

Pojednostavljujući, to je imaginarna figura koja cilja na realno. Imaginarna figura jer pripada svijetu nestvarnih bića,

svih nerođenih – oni koji čekaju da budu rođeni imaju povlašteni uvid u stvarnost, znaju, barem u nekom trenutku, tko će biti, ili bolje, tko bi mogli biti njihovi otac i majka, prate njihovu sudbinu, njihove odvojene puteve, sve peripetije i opasnosti, njihov razvoj kao osobnosti, zatim susret, kratak zajednički život – sve do vlastita začeca.

Glas Nerođenog je paralelni pripovjedač kojega samo uvjetno možemo identificirati sa Šnajderom kao autorom. Više je to njegov svojevrsni alter-ego, naknadno stvorena pripovjedna figura. Priča o roditeljima po porivu je osobna, u izvedbi je manje osobna, a više ezemplarna, o majci i ocu većim se dijelom pripovijeda kao o tipičnim sudbinama u kojima je kolektivno nadvladalo pojedinačno, a za humano nije ostalo puno prostora. Osim u djelićima neizvjesnog i nesigurnog.

Nerođeni strepi za njihove sudbine, poput neke vrste anđela koji ne može postati djelatni anđeo čuvar. Nerođeni ih voli, ali i razlikuje, i iz njegove se perspektive još ne-rođenog zapravo otkriva perspektiva već proživljenog. To nije naknadna pamet, nego gotovo analitički pripovjedni glas, samosvojan ali zakriven i odmaknut svojom funkcijom promatrača, a ne direktnog sudionika u radnji. Nerođeni nije akter, on je sjecište njihovih odvojenih sudbina, točka njihova dodira i nesigurna veza koje nitko nije svjestan. Glas Nerođenog je poetičan i eliptičan, emotivno katkad povišen. Ne zbog patetike nego ushita, brige, ljubavi i straha

istodobno.

Kakvi su otac i majka doznajemo posredno: otac se kroz rat prikazuje velikim dijelom u pismima, neposlanim ili nepročitanim. Iako se u diskursu pisama konstruira pripovijedanje u prvom licu, to nije pripovijedanje o sebi već o onome što se zbiva. Kempf najmlađi pokazuje se kao promatrač i opisivač, kao svjedok u trenutku i u blizini događaja. Ali takav je i u trećem licu – postaje sve više pasivan, odnosno što se događaji zgušnjavaju, manje je njihov subjekt, a više njihov objekt i pronalazi samo jednu skrivenu nišu unutarnje distance prema onome što ga okružuje.

A događaji se zgušnjavaju – zapleteni prelazak na stranu poljskih partizana, poljski pokret otpora koji mu omogućuje da pređe na drugu stranu. Sudbina ili slučajnost? Božanski usud ili slobodna volja? Velika povijest kroz koju se teško probija pojedinačna priča, ona osobna, tako bih rekla. Jedini koji vlada pričom je pripovjedač koji dovodi Kempfa (kao i svakog Kempfa prije njega) na moguće obiteljsko groblje. Ne slučajno, obiteljsko nasljeđe potrage za vlastitom sudbinom, ono je što drži cjelinu čvrstom.

Kempfovo neizvršavanje nacističkih zapovijedi, ljubav koja nije moguća, sve su to nerealizirani začeci individualnosti, odmak od kolektiva gdje je to pogubno, u sustavu vojske kao u svakom zatvorenom sustavu. Kod Kempfa osobnost

počiva na osjećajima: izdvojenosti, izgubljenosti, samoće. Osjećaj nepripadnosti – ali ostaje pitanje: nepripadnosti komu? Za razliku od oca, iz perspektive Nerođenog, ali i iz njezine osobne perspektive, majka je ona koja odlučuje. Vera sama donosi odluke, ona je aktivni princip, princip volje. Dokle ta volja zapravo doseže, to znaju samo pripovjedač i Nerođeni: "Ono što se Veri sad događa jest posljedica njezinih odluka. Naprotiv, sve što se događa čovjeku koji se zove Kempf jest posljedica njemu nadređenih sila. On nije gospodar svoje sudbine. Vera, iako je u logoru, jest." (str. 89)

Pripovjedač Kempfa tako vodi do Krakowa i Auschwitza, gdje uspoređuje analognu udaljenost Vinkovaca i Jasenovca. Vraćajući se u Slavoniju, ironično nazvan Đuka Jurij Kempefskij, potvrđuje vlastito nesagledavanje povijesti. Ali Šnajder potvrđuje svoje, znajući da se ljudi ne rađaju i ne umiru po revolucionarnom kalendaru. (str. 277) I kada, u svijetu rođenih dostignemo devedesete, njemačko groblje u Nuštru postaje bojno polje i nestaje. Gotovo je s Kempfovima, ali ne i s grobljima i logorima.

Za čitatelje, koji htjeli ili ne htjeli, poznaju 20. stoljeće kao doba ekstrema, Šnajderovo *Doba mjedi* jest i *mjedeno doba* i *trajnije od mjedi*. To je spisateljsko svjedočanstvo kako je moguće pisati nakon Auschwitza. Teško i neizvjesno. Ali neizbježno i uvijek osobno.